

Анотації

Циганенко Л. Ф. Инкорпорация бессарабского боярства в сословие российского дворянства в первой половине XIX в.

Автор исследует процедуру инкорпорации дворянства Бессарабской губернии в сословие российского дворянства в первой половине XIX в., которое, как показано в статье, осуществлялось с учетом их политического влияния и имущественной дифференциации.

Tsiganenko L. F. Incorporation of the Bessarabian boyars into the Russian gentry in the early 19th century.

The author analyzes the procedure of incorporation of the Bessarabian boyars into the Russian gentry in the early 19th century, which, as it is proved in the article, was performed on account of their political impact and property differentiation.

І. М. Чанцов

ДУНАЙСЬКІ КНЯЗІВСТВА ТА ПОЛІТИКА ФРАНЦІЇ 1856–1870 РР. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ РОСІЙСЬКОЇ ПУБЛІЦИСТИКИ)

Міжнародна ситуація після закінчення Кримської війни у 1856 р. позначилась значною активізацією французької східної політики. Послаблення впливу Росії на Балканах, неоднозначність політичного статусу окремих європейських сателітів Туреччини та фактор дипломатичної першості Франції в Європі — все це створювало широкі можливості для просування інтересів Парижу в цьому регіоні. Франція мала намір створити коло прихильних до неї малих держав на Балканському півострові, розраховуючи не тільки на політичні, а й на економічні зиски. Формою реалізації цієї політики була підтримка національно-визвольного руху народів Туреччини. А першим кроком на цьому шляху стала дипломатична боротьба Франції за об'єднання Молдавії та Валахії та утвердження свого впливу у румунській державі.

Поява окремих досліджень політики великих держав на Балканах припадає на початок ХХ ст. — це праці П. Лягорса, Ж. Шамбре, Ф. Бамберга, Г. Генова, Л. Тувенеля, Ф.-Ш. Ру. Сучасні розробки в цій області здійснюють Т. В. Пайкер, Г. К. Пейн. Радянська історіографія вичерпно представила всі

моменти дипломатичного протистояння безпосередньо навколо об'єднання князівств, це зокрема праці Е. Е. Чертан “Великі держави та утворення румунської незалежної держави” та М. В. Гросул “Росія та об'єднання Румунських князівств”. Увага всіх робіт зосереджена на дипломатії “державницькій” — вивчаються кроки, наміри європейської дипломатії, її офіційних осіб, досліджуються об'єкти, на яку спрямовували свою політику уряди.

Поза увагою дослідників залишається дипломатія “неофіційна” — суспільна думка тих держав, що творили міжнародну політику. Саме вона була постійним джерелом ідей, загальних шляхів та напрямків дії для органів державної влади. Хоча не можна заперечувати і сильний вплив зворотного характеру. В цьому дослідженні наміром є розкрити бачення російською періодичною пресою французької політики у питанні об'єднання Дунайських князівств та умов, за яких французька дипломатія реалізовувала свою програму в цьому регіоні.

Треба окремо зазначити, що Балкани для Росії завжди були сферою особливих інтересів. Посилення Франції в цьому регіоні та політичні зрушення в Молдавії та Валахії звернули увагу й російського суспільства. Проникнуте слов'янофільськими ідеями, воно не могло ігнорувати політичну долю близького до слов'янства румунського народу, і виказало неоднозначне ставлення щодо питань, пов'язаних із подіями в князівствах, а подекуди впливало і на формування поглядів російського уряду.

Підтримка вимог уніоністів в Дунайських провінціях стала першим великим зовнішньополітичним кроком Франції по закінченні Східної війни. Молдавія та Валахія, етнічно румунські держави, перебували під зверхністю Порту. Уніоністи вимагали об'єднання князівств. Для цього існували легітимні умови. Адже саме князівства історично стали поштовхом для розв'язання Кримської війни. І великі держави, намагаючись обґрунтувати витрати цього кривавого і недешевого конфлікту, відклали вирішення їх долі, поки міжнародна комісія не вивчить настрої населення князівств безпосередньо. Саме у зв'язку з її діяльністю в 1856–1857 рр. Молдавія та Валахія стають об'єктом уваги російської преси.

Першою перепоною на шляху роботи комісії стала відмова російського представника починати роботу, поки австрійські

війська будуть знаходитись в князівствах. Російська преса підтримала цей дипломатичний крок: “Договір від 30 березня виявився для нас гіркою пілюлею, — пише “Руський вісник”. — Однак ми її проковтнули. Так чи можемо ми допустити, щоб Австрія сама звільнила себе від зобов’язань?” [1]. Зрив роботи комісії міг поставити під сумнів всі результати кримської перемоги західних держав. Франція та Англія посилили тиск на віденське міністерство Буоля, і у лютому 1857 р. почалась евакуація австрійського окупаційного корпусу.

Важливою подією, на яку звернула увага російська преса, був “демарш послів”. На початку серпня для вивчення настроїв населення Дунайських князівств відносно унії було проведено голосування. Однак результат волевиявлення було повністю сфальсифіковано, про що й заявив представник Франції. 5 серпня 1857 р. послы Франції, Росії, Пруссії та Сардинії у Стамбулі затребували свої дипломатичні паспорти. Ці події чітко показали переважання в цей час східного напрямку у зовнішній політиці Другої імперії — заради румунських справ Франція йшла на відкритий конфлікт із своїм союзником — Англією. Остання ж відкрито підтримувала дії турецької адміністрації та визнавала вибори дійсними. “Наскільки нестійким виявився союз Бонапарта із Англією, можна побачити по сучасних турецьких справах...” — зауважує М. Н. Катков у вступній статті до першого тому вересневого видання “Руського вісника”. Далі він натякає на наявність особливих інтересів у французької дипломатії на Сході, заради яких вона готова була піти на погіршення відносин із Лондоном [2].

Однак треба зазначити, що в цілому серйозних публікацій по балканським подіям російська періодична преса в цей період не представляла. Лише у 1858 р. у зв’язку із посиленням міжнародної боротьби навколо румунського питання вітчизняна журналістика починає видавати обзори, присвячені безпосередньо Дунайським князівствам.

Так, “Вітчизняні записки” помістили велику (в 4 книжках) статтю С. Палаузова “Румунські господарства Валахія та Молдавія у історико-політичному відношенні”. У ній представлена історія князівств з найдавніших часів до Паризької конференції 1858 р. Треба відмітити відношення автора до подій Кримської війни та її значення у долі румунського народу. С. Па-

лаузов вважає, що саме Дунайські князівства стали причиною цього грандіозного конфлікту, якого, за його думкою, можна було б запобігти шляхом дипломатичних зусиль. А схвальне рішення великих держав на Паризькій конференції 1858 р. відносно об'єднання князівств знищило цю “страшну пухлину на тілі Європи” (тобто загрозу нового загальноєвропейського конфлікту). Також він говорить про загальне позитивне ставлення лідерів великих держав до остаточного об'єднання князівств. Автор виходить із тієї ідеї, що оскільки воно відповідає бажанню населення, то має знаходити підтримку всіх розсудливих політиків. Далі він наводить на визначення характерної риси політики Наполеона III в питанні об'єднання князівств — використання дипломатичних важелів, відмова від силових методів: “У Франції, як і в Росії, можна побачити схильність до мирного вирішення питання про з'єднання князівств” [3].

Автор судив про характер політики Франції по відомій тоді в європейському суспільстві брошурі “Необхідність конгресу для примирення Європи”. Авторитетність її полягала в тому, що, як зазначав С. Палаузов, “провідна її думка повністю підтримується Людовиком-Наполеоном”. Головною ж ідеєю цього видання він вбачав у підтримці прагнень корінного населення Дунайських князівств об'єднатися, та бажання миру в Європі [4].

Треба звернути увагу, що вказана брошура зацікавила і інші російські видання. Зокрема рецензію на неї помістив в “Руському віснику” М. Катков, редактор цього видання. Він характеризував “Необхідність конгресу...” як агітматеріали офіційного характеру, що лише вихваляли досягнення французької дипломатії в Європі та на Сході. Головна мета брошури — популяризація ідеї об'єднання Молдавії та Валахії. Але М. Катков зазначав, що саме через полуофіційний характер цього видання з його положеннями необхідно рахуватись: “Шум, який підняла ця брошура в Парижі, Лондоні та інших столицях, треба більш за все приписати тій загальній впевненості, що вона відображає офіційну точку зору, яка має бути прийнята до уваги всіма урядами” [5].

Безпосередньо сам М. Катков повністю поділяв загальне позитивне ставлення російської преси відносно спрямованості політики Наполеона III на Балканах. Насамперед це було

пов'язано із тим, що вона в значній мірі відповідала інтересам російського уряду та настроям російського суспільства. Останнє завжди позитивно ставилось до будь-яких кроків великих держав, які вели до національного визволення балканських народів.

Щодо оцінки ролі румунського питання в міжнародній політиці, то “Руський вісник” зазначав, що політичні процеси в князівствах це не тільки питання балканського відродження. Це частина великої політики — шлях до досягнення російсько-французького союзу: “Друзі злиття князівств не залишають надії на перемогу. І якщо Людовик-Наполеон не відступить від справи, яку він розпочав, то знайде не тільки в румунській народності, але й в Росії вірного союзника” [6].

Про політичні процеси в румунських князівствах писала і “Бібліотека для читання” О. В. Дружиніна. Зокрема у № 4 за 1859 р. “Хроніка політичних подій”, якою редактор завідував особисто, вказувала: “Без сумніву, співчуття Росії та всіх виважених діячів Європи на боці об'єднання князівств”. Але персонального схвалення від цього видання отримали дії лише О. М. Горчакова, міністра закордонних справ Росії. Саме йому Дружинін приписував роль провідника інтересів румунських уніоністів [7].

В деяких виданнях (“Вітчизняні записки”, та сама “Бібліотека для читання”) були опубліковані статті, що були присвячені не міжнародним подіям навколо Дунайських князівств, а різним питанням внутрішнього життя їх. Однак треба зазначити, що інтерес до румунських справ швидко зник. Сполучені Провінції, як офіційно стали йменуватися Молдавія та Валахія з 1858 р., залишались в тіні міжнародної політики до середини 60-х років XIX ст., і відповідно мало цікавили російську пресу.

В 1864–1865 рр. внутрішні перетворення, які здійснив у Об'єднаних провінціях князь Куза, знов привернули уваги політиків та преси. Зміст питання полягав в тому, що господар вирішив конфіскувати майно, що знаходилось у князівствах, але його було приписано до різних грецьких монастирів, це майже 1/5 всієї території Молдавії та Валахії. Вони не підкорялися ні місцевим законам, ні місцевій церковній владі. Проблема доповнювалась тим, що реформа, яку розпочав Куза,

дала новий привід діяти опозиції. Остання ж активно підтримувалась зовнішніми силами.

Князь, обраний окремими установчими зборами князівств у 1858 р., був уособленням єдності молодого румунської держави, оскільки в тому самому році Туреччина, Австрія та Англія змусили міжнародну конференцію визнати тимчасовість об'єднання Молдавії та Валахії під владою одного господаря. Але головною проблемою Кузи було, з одного боку, послаблення міжнародних позицій його патрона — Наполеона III, а з іншого — охолодження Парижу до самого Кузи, який своїми необережними діями лише створював зайві проблеми для французької дипломатії.

Російська преса по-різному відреагувала на реформи Кузи і міжнародні колізії навколо них. Слов'янофільський “День”, який видавав І. С. Аксаков, захищав заходи князя. Стаття М. Волкова підкреслювала незаконність утворення монастирських володінь. Щодо міжнародної реакції на події в Румунії, то автор зазначав наступне: “Співчуття Англії та всієї Європи фанаріотським вимогам може для нас, росіян, слугувати найвірнішим доказом їх незгоди з інтересами Росії. Наша дипломатія, скоріш за все, не підтримає цих фанаріотських інтриг та захистить права Молдаво-Валахського князівства” [8]. В цьому та інших висловлюваннях автора проявляється насамперед ігнорування конкретних політико-економічних інтересів європейських країн щодо Румунії, намагання вписати всі сучасні міжнародні події в традиційну для слов'янофілів схему протистояння Росія—Захід. Політика Франції і відсутність з її боку підтримки дій Кузи також приписується дії цього “закону” протистояння цивілізацій.

Грекофільські “Московські відомості” зайняли позицію, зворотну аксаковській. “По питанню посвячених монастирів ми підтримуємо православну церкву проти князя Кузи, ніяк не становлячись на сторону греків проти болгарських патріотів” [9]. Тут треба зауважити, що на позицію видань впливав церковний конфлікт у болгарських землях між офіційною грецькою церквою та національною болгарською автокефалією. Грецьке духовництво зуміло на той час вже настроїти проти себе значну частину російського суспільства.

Ще більш критично віднеслись до заходів Кузи “Московські відомості”, які на той час стали головним органом М. Каткова.

Газета вбачала у румунському князі французького ставленика, а його дії шкідливими для інтересів Росії: “Політика князя Кузи, спрямована проти православ’я і ворожа Росії, удвічі ворожа всім інтересам та всім історичним споминам румунської народності, і не може розраховувати на співчуття і підтримку ні духовенства, ні бояр, ні поселян, які є дуже набожними та вірними православ’ю” [10].

Саме “Московські відомості” з більшим, ніж інші видання, задоволенням зустріли падіння Кузи. “Переворот, який було здійснено на днях у Бухаресті, не був ні для кого несподіванкою. Князь Куза... зібрав тільки те, що сам посіяв” [11]. Говорячи про цю статтю, маємо вказати на її близькість урядовим поглядам. В секретній інструкції послу Росії в Туреччині Ігнат’єву від 14 лютого 1866 р. А. М. Горчаков писав: “Переворот в Бухаресті не застав нас зненацька. Рано чи пізно під тиском князя Кузи це мало здійснитися” [12].

“Голос” Краєвського визнавав переворот раповим, але задалегідь очікуваним. Наприклад, відносно міжнародної реакції на цю подію видання вказувало, що “вона була очікувана всіма великими державами, які в рівній мірі мали привід бути незадоволені Кузою та його діями” [13]. Журнал ніколи не співчував Кузі, але вважав його корисним для російської дипломатії.

У “Голосі” того ж Краєвського знаходимо й загальну критику румунських реалій: “Дунайські князівства належать до ряду тих політичних амфібій, напівдержав, напівпровінцій, з яких ніколи не виходило ніякого толку”, а реформи, що були задумані та здійснені поспіхом, “замість бажаного устрою призвели до повного сумбуру...”. Пояснення ж цього явища видання шукає у намаганнях Румунії йти шляхом різких і необдуманих перетворень, на які її постійно наставляла революційна за своїм духом французька дипломатія [14]. Таким чином, ми бачимо, що позиція видання Краєвського була близька до слов’янофільського “Дня”.

Однак події після перевороту в значно більшій мірі занепокоїли російське суспільство, ніж сам переворот. Через декілька годин після арешту Кузи князем було проголошено Філіпа Фланерського. Він відмовився від обрання. Почались пошуки кандидата. А в березні 1866 р. в Парижі відкрилась міжнародна конференція і розпочалася дипломатична боротьба навколо долі князівств.

Франція буда головним провідником ідеї обрання на румунській трон іноземного принца серед великих держав. Найбільш негативно віднеслися до таких ініціатив французької дипломатії серед російських видань “Московські відомості”. Коли стало відомо про проголошення князя Фланерського, газета визнала це порушенням Паризького трактату і зауважувала: “Піднімати східне питання зовсім не в інтересах Росії; Паризького трактату ми дотримувались і готові дотримуватись, підкорюючись необхідності. Але ніхто не стане очікувати від нас такого курйозного образу дій, щоб ми були захисниками трактату, проти нас спрямованого, і вже в силу зобов’язань, а не з доброї волі, продовжували утримуватись від нашої традиційної політики на Сході” [15].

В подальшому чіткої лінії газета Каткова так і не визначила. Вона то задоволено писала про наміри Європи погодитися із вимогами румун, то заявляла про права Росії у зв’язку із цим піднімати питання про перегляд договору 1856 р. Також Катков стверджував, що сам переворот було ініційовано Францією: “Участь у цих подіях французької дипломатії безсумнівна... Метою політичних інтриг Людовика-Наполеона є обрання одного з Бонапартів на румунський престол. І хоча він розуміє, що ні Англія, ні Австрія, ні Росія не дозволять йому це зробити, він прямує до цієї цілі, не звертаючи погляду ні на що” [16].

Події в Румунії продовжували розвиток. Населення князівств висловилося за обрання князем Карла Гогенцолерна, а міжнародна конференція під тиском Франції та Пруссії погодилась із цим рішенням. Після всіх цих подій “Московські відомості” представляють ряд нових думок. Видання вказує на принципову зміну стану речей на Балканах, а найголовніше, підкреслює порушення Паризького договору 1858 р., який базувався на трактаті 1856 р. Не заперечуючи проти об’єднання князівств, Катков розцінював появу Карла в Бухаресті як здійснення плану, в якому зійшлися Франція та Пруссія, а його самого визнавав зняряддям прусько-французької політики на Сході. Газета не тільки констатувала факт досить сильних позицій Франції на Балканах, але й те, що тепер вона має Пруссію як нового сильного союзника в цьому регіоні хоча можливо, й тимчасового [17].

Дещо по іншому характеризував ситуацію на Балканах “Голос”, який чітко визначав, що обрання іноземного принца це

насамперед питання єдності князівств, і держава має підтримати цей крок Франції та Пруссії, це означало б укріплення політичного значення Румунської держави, а “від цього укріплення залежить наш, між іншим, вплив на Сході” [18]. Видання вказувало, що підтримка об’єднання — засіб витіснити французький і будь-який ворожий вплив на Балканах.

При всьому цьому інше видання Краєвського, “Вітчизняні записки”, зазначає, що “обрання іноземного принца відповідає бажанням румунів тільки в принципі”, оскільки навіть якщо вони тепер мають надію на звільнення від турецької залежності, то вони зіткнуться із зазіханнями інших європейських держав, особливо Австрії, “і тепер жодні дипломатичні маневри французького імператора не врятують румунів від рахунків, які їм виставить Відень”. Що ж до намірів французької дипломатії, то в тому самому другому березневому томі журнал зазначає, що всі маневри Наполеона III є наміром отримати від Пруссії певні преференції на Рейні в обмін на політичне домінування у князівствах [19].

Свою оцінку представляють і “Руські відомості”, які визнавали у Карлі Гогенцолерні “Французького ставленика, який із пруських поручиків невидимою рукою вознесли на князівський престол” [20]. Видання вбачало у подіях 1866 р. не поступки Пруссії з боку Парижу, а лише продовження традиційної для французької Другої імперії політики в цьому регіоні.

Отже, можна констатувати, що публіцистика по-різному розуміла характер французької політики у відношенні Дунайських князівств. Слов’янофільський “День”, близький до нього “Голос” А. А. Краєвського визнавали політичну залежність господаря Кузи від Парижу, але в цілому були на боці його політики. Так само вони підкреслювали, що дії французької дипломатії в Румунії відповідають російським інтересам на Сході. Крім того, в унії, яку вони пов’язували з ім’ям Кузи, слов’янофіли вбачали шлях до визволення всіх балканських народів. Підтримували вони і внутрішні реформи князя. Хоча падіння його не вважали великою трагедією, вбачаючи у обранні іноземного принца більш вагомий аргумент незалежності Румунії.

Навпаки, зорієнтовані на урядову політику “Руський вісник”, “Московські відомості” виказують негативне відношення до “французького ставленика” Кузи. Судячи з матеріалів цих

видань, лише бажання відірвати Румунію від Порти змушувало російський уряд погоджуватись із французьким домінуванням у Об'єднаних провінціях.

Відносно інших видань важко виділити самостійну систему поглядів на політику Франції чи будь-якої великої держави щодо Румунії. Якщо порівняти ті самі “Вітчизняні записки”, що як і “Голос”, редагувалися А. А. Краєвським, то в них не подаються ґрунтовні публікації по міжнародній політиці, відповідно важко виділити якусь чітку позицію видання. Те саме можна сказати про інші російські видання — “Руські відомості”, “Бібліотека для читання”. За виключенням чітко зорієнтованих проурядових та слов'янофільських видань оцінки всієї іншої російської періодичної печаті являють з себе сплетіння цих двох напрямків.

Джерела та література

1. Русский вестник. — 1856. — Т. IV. — Кн. 2. — “Современная летопись”. — С. 322.
2. Русский вестник. — 1856. — Т. X. — Кн. 1 — С. 4.
3. Отечественные записки. — 1858. — Кн. 12. — С. 802.
4. Там само. — С. 800.
5. Русский вестник. — 1958. — Т. XVI. — Кн. 2. — “Современная летопись” — С. 122.
6. Русский вестник. — 1857. — Т. XII. — Кн. 1. — “Современная летопись”. — С. 191.
7. Библиотека для чтения. — 1859. — Т. CLIV. — № 4. — “Хроника политических событий”. — С. 381–382.
8. День. — 06.I.1864. — “О посвященных румынских монастырях”. — С. 8.
9. Московские ведомости. — 21.II.1864. — С. 21.
10. Московские ведомости. — 13.VI.1864. — С. 13.
11. Московские ведомости. — 16.II.1866. — С. 4.
12. Цит. по: Международные отношения на Балканах 1856–1878 гг. /Отв. ред. В. Н. Виноградов. — М.: Наука, 1986. — С. 129.
13. Голос. — 15.II.1866. — С. 4.
14. Голос. — 10.VIII.1865. — С. 10.
15. Московские ведомости. — 23.II.1866. — С. 6.
16. Московские ведомости. — 05.III.1866. — С. 6.
17. Московские ведомости. — 04.XII.1866. — С. 5.
18. Голос. — 11.V.1866. — С. 14.
19. Отечественные записки. — 1866. — Т. CLXVI. — № 6. — Политическая хроника. — С. 110–112.
20. Русские ведомости. — 18.X.1866. — С. 11.

Анотації

Чанцов И. Н. Дунайские княжества и политика Франции 1856–1870 гг. (по материалам российской публицистики).

В статье исследуется освещение российской публицистикой политики Франции в вопросе объединения Дунайских княжеств в 1856–1870 гг. Объектом анализа выступают ведущие российские издания того времени — “Русский вестник”, “Московские ведомости”, “Голос” и др. На основе их публикаций выделяются характерные особенности между позициями разных общественно-политических течений в России относительно характера международной политики в части объединения Румынии.

Chantsov I. N. Danube princedoms and policy of France in 1856–1870 (on materials of Russian political essays).

The article is dedicated to the history of French policy in Danube Principles in 1856–1870 and consideration of the latter in Russian press. The author analyzed the content of such journals as “Russkiy Vestnik”, “Moscowskie Vedomosti”, “Golos” and others.